

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבעי

פרשת ויגש, תשע"ה
מספר 1100המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ראשיתה של שנאת ישראל

יאיר ברקאי

נאמר בפרשת מקץ (בראשית מז: יא-יג):

וַיּוֹשֶׁב יוֹסֵף אֶת אָבִיו וְאֶת אָחָיו וְיִתֵּן לָהֶם אֶחְזָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּמִיטַב הָאָרֶץ בְּאֶרֶץ רַעַמְסֵס, כַּאֲשֶׁר צִוָּה פַּרְעֹה. וַיְכַלְכֵּל יוֹסֵף אֶת אָבִיו וְאֶת אָחָיו וְאֶת כָּל בֵּית אָבִיו, לָחֶם לְפִי הַשֶּׁף. וְלָחֶם אֵין בְּכָל הָאָרֶץ כִּי כָבֵד הָרָעַב מְאֹד, וַתִּלְהַ אֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶרֶץ כְּנָעַן מִפְּנֵי הָרָעַב.

רש"י מפרש:

ולחם אין בכל הארץ - חוזר לענין הראשון, לתחלת שני הרעב.

כלומר, הכתוב מפסיק את סיפורו של יוסף ואחיו, ומספר על מה שאירע במצרים כשהחלו שנות הרעב, לפני שבאו יעקב ובניו לשם.

רש"י מציג אפשרות פרשנית שבה ו' החיבור שבראש המילה "וְלָחֶם" מתארת את מה שנאמר בשני הפסוקים שקדמו לה (יא-יב) כנתונים במאמר מוסגר בתיאור האירועים של התנהלות יוסף מול העם המצרי בשנות הרעב. גם לפי פירושו, ניתן לשאול על מהות מיקומם של הפסוקים בתהליך הרפורמות שנקט יוסף, שהרי מיקומם הטבעי הוא לקראת סיום הפרשה (מז: כו ואילך), לאחר תיאור כל סדרי הכלכלה והמנהל שהתקין יוסף במצרים. אולם ניתן לראותה כו' ההנגדה. כנגד התיאור המפורט של משפחת בני יעקב המורחבת הנהנית מכל טוב מצרים, עומד הביטוי הקשה: "וַתִּלְהַ אֶרֶץ מִצְרַיִם... מִפְּנֵי הָרָעַב".

ואבן עזרא מפרש:

ותלה על משקל ותתע (בראשית כא: יד), כמתלהלה (משלי כו: יח) כמו כמתעתע (בראשית כז: יב). וטעמו, **כאדם שלא ידע מה יעשה**.

כלומר, בעוד העם המצרי נמצא בקשיים עצומים בהתמודדות בקשיי הרעב, ונאלץ למכור את כל רכושו, למסור את כספו, להינתק ממקום מושבו, ואף לאבד את חירותו, משפחת בני יעקב, קבוצת נכרים שזה מקרוב הגיעה למצרים, יושבת ב"מִיטַב הָאָרֶץ" וכלכלתה מסופקת לה בשופי על ידי אחיהם, המשנה למלך מצרים. התבוננות זו מקבלת משנה תוקף לקראת סיום הפרשה, כשמול התיאור המפורט של תלאות העם המצרי, בא הפסוק החותם (בראשית מז: כז):

וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן, וַיֵּאָחֲזוּ בָהּ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבוּ מְאֹד.

קשה שלא להיווכח במוטיב ההנגדה בין עם ישראל בראשית התהוותו בגולת מצרים לבין העם המצרי. ייתכן שהתורה מבקשת להציג בפני הקורא את התנהלות יוסף מזווית ראייתם של המצרים כדי להכין אותנו לקראת הבאות.

יהודה קיל זצ"ל דן בדברינו ומעלה את השאלה המתבקשת מאליה: ¹

מה ראה יוסף, איש נבון וחכם שלא היה כמוהו (באותה שעה) במצרים, לכלכל את כל בית אביו בלא לבקש מהם תמורה, ולעורר במעשיו את קנאתם ואת שנאתם של כלל המצרים, שתעבו ממילא את העברים? ושנאו אותם?

* ד"ר יאיר ברקאי, ראש המכללה האקדמית הדתית למורים ע"ש הרא"מ ליפשיץ בירושלים.

¹ דעת מקרא, בראשית, כרך ג, פרשיות וישב-ויחי, ירושלים תשס"ג, עמ' יח.

והוא מציע שלושה פתרונות לשאלה זו:

א. אחר שהציל יוסף את המצרים מפני הרעב, נעשה מעמדו במצרים כה רם, עד שהיה טבעי שכשם שבית פרעה ניזון מאוצר המדינה, תיהנה גם משפחת יוסף מכלכלת האוצר שהאדיר אותו יוסף ובנה את עצמתו.

ב. יוסף מילא תפקיד של כהן, כשהורה למצרים כיצד לכלכל את מעשיהם בתבונה, ולכן היה ראוי להחיל על בית אביו את חוק הכוהנים (בראשית מז: כב): "רַק אֲדָמַת הַפְּהָנִים לֹא קָנָה, כִּי חֶק לַפְּהָנִים מֵאֵת פְּרֹעָה וְאֶקְלוּ אֶת חֲקֵם אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם פְּרֹעָה עַל כֵּן לֹא מָכְרוּ אֶת אֲדָמָתָם".

ג. להושבת בני ישראל בארץ גושן היה גם טעם ביטחוני, שביקשו המצרים למנוע מפולשים דרך השער הראשי של המדינה לארצם. בזה הפכו בני ישראל למעין פקדי מלכות שכלכלתם מאוצר המלכות.

ואף על פי שיש בהסברים הללו מענה לתמיהה בקשר למניעיו של יוסף ליחס המועדף המופגן למשפחתו, אין בהם מחסום להגברת שנאתם של המצרים לבני ישראל.

מבחינה היסטורית, מזווית ראייה חברתית-פוליטית, נראה כי על אדני שנאה זו נבנה שיעבוד ישראל המתואר בראש חומש שמות. גם ייתכן שהוא תואם את הראשונות המאפיינת את האירועים המתוארים בספר בראשית, ומבחינה זו ניתן לכנות את התהליך המתואר בפרשתנו כראשיתה של שנאת ישראל לדורותיה, אלא שאנו מכירים את העם המצרי שנים רבות לפני כן, מימי אברהם, שאף הוא כנכדו נאלץ לרדת למצרים עקב הרעב שפקד את ארץ כנען (בראשית יב: י-כ). המצב המוסרי הירוד של המצרים נודע לאברם בהתקרבו למצרים, ולכן התרה בשרי אשתו (בראשית יב: יא-יב):

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב לְבֹא מִצְרַיִמָּה, וַיֹּאמֶר אֶל שְׂרֵי אֲשֶׁתוֹ הִנֵּה נָא יַדְעֹתִי כִּי אִשָּׁה יִפְתַּ מְרָאָה אֶתָּה. וְהָיָה כִּי יֵרְאוּ אֶתְךָ הַמִּצְרִים וְאָמְרוּ אֲשֶׁתוֹ זֹאת, וְהִקְרַגְנוּ אֹתִי וְאָתְךָ יַחֲוִי.

ורד"ק מפרש:

והיה כי יראו אתך המצרים - בני מצרים אינם יפים כמו בני ארץ כנען, אבל הם כעורים, כי הם דרומים והם שטופים בזמה. לפיכך כשהיה קרוב למצרים, והיה בגבולה, וראה אנשיה כעורים, היה ירא, כשיראו אשתו שהיא יפת תאר, שיחמדו אותה. כי אם היה יודע זה מתחלה, לא הלך למצרים, אלא היה סובל הרעב, ולא שיפקיר את אשתו. ולא ירא שיאנסו אותה ומנה וישכבו עמה. כי אם יעשו זה פעם אחת, לא יעשו פעמים רבות, שישכבו אותה לעיניו, כי זה יהיה חמס רב וחמס תמידי לא יסבלו אנשי העולם. אבל להרוג אותו אינו אלא פעם אחת, ואחר כך תהיה מופקרת להם בלא חמס, כי לא יהיה לה בעל, ומזה פחד אברהם.

התיאור של מה שנעשה בבית פוטיפר (בראשית פרק לט) ובבית האסורים (בראשית פרק מ), המשקף מוסר מפוקפק של עם עבדים, מאשש את ההתרשמות הרעה של הקורא מן העם המצרי. דהיינו, המצב המוסרי המדורדר במצרים שימש קרקע פורייה להנבטת ניצני השנאה לבני ישראל על רקע מה שנאמר בפרשתנו. אך בעיון מעמיק יותר, הבוחן את רצף האירועים במבט-על של הנהגת הבורא את עולמו, עלינו לשוב לנקודת המוצא של התהליך, לברית בין הבתרים, שנאמר בה (בראשית טו: יג-יד):

וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה וְרַעַף בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה. וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִי, וְאַחֲרַי כֵּן יֵצְאוּ בְרַכְשׁ גָּדוֹל.

אברם אינו שואל את ה' מה הסיבה לשעבוד זרעו, הוא מקבל זאת כגזרת האל, כשם שהוא מקבל את העונת המשעבד ואת גאולת זרעו.

אין האדם יכול להסביר כל תופעה אנושית-היסטורית שהוא בוחן, כמו שלימד אותנו הנביא ישעיה (ישעיה

נה: ח-ט):

כִּי לֹא מַחְשְׁבוֹתַי מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם, וְלֹא דַרְכֵיכֶם דַּרְכֵי נְאֻם ה'. כִּי גִבְהוּ שָׁמַיִם מֵאֶרֶץ, כֵּן גִּבְהוּ דַרְכֵי מַדְרֵיכֵיכֶם וּמַחְשְׁבוֹתַי מִמַּחְשְׁבוֹתֵיכֶם.

או כמו שהמדרש מבטא זאת בסיפור יהודה ותמר (בראשית פרק לח; בראשית רבה, פרשת וישב, פרשה פה):

רבי שמואל בר נחמן פתח (ירמיה כט): "כי אנכי ידעתי את המחשבות". שבטים היו עסוקין במכירתו של יוסף, ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו. ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו. ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה, והקב"ה היה עוסק בורא אורו של מלך המשיח: "ויהי בעת ההיא וירד יהודה".

בעוד כל אחת מן הנפשות הפועלות בסיפור ממוקדת בקידום הנושאים הקרובים ללבה מתוך מחשבה שהיא שולטת במהלך האירועים, מזכיר לנו הדרשן שהקב"ה הוא המניע את התהליכים בהתאם לתכניתו. מעשה יהודה ותמר לא בא לעולם אלא כדי להוליד את פרץ, שנולד מזרעו דויד מלך ישראל, שמזרעו עתיד לבוא המלך המשיח.

נמצינו למדים כי רק ראייה המשלבת את ההשקפה העל-היסטורית הרחבה של הנהגת העולם כמו שהיא נרמזת בכתובים עם הבחינה האנושית המנסה לבחון את רצף האירועים המתוארים ולהבינם, עשויה לפרוס לפנינו תמונה יותר בהירה, אך גם אז יש לעשות זאת מתוך ענווה ואמונה המכירות במוגבלותו של האדם להבין את המציאות שהוא חי בה ופועל.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה